

պար եւ Պետրոս Ալվարէզ մեկնել են իրենց երկիրն եւ իրենց հետ անշուշտ տարել Թոմասի բոլոր իրեղէններն, որովհետեւ զրանց հետքը չէ մնացել Անվէրուսում :

Շատ հետաքրքրական վաւերագիր է այդ վկայականը, որտեղ պատմուած է ամբողջ եղելութիւնն եւ միանգամայն բարի վկայութիւն է տրուած Հայ սպասաւորների մասին : Այդ թղթի մի օրինակը կցուած է Յուզակին եւ գտնուած է կապոցում :

(Շարունակելի :)

ՍՍՐՈՒԽԱՆ

ԺԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՅԱՄՊՈՒՆՑ ԳՆՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻԻ ՔԵՕՄԻԻՐՃԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԻ

Քառորդ Դար մը եւ աւելի ժամանակ անցած է, երբ առաջին անգամ 1909ին սկսայ՝ «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մէջ հրատարակել Երեմիա Զէլէպի Գեօմփրիանի «Ստամբուլի Պատմութիւն»-ը եւ գաղափարն ունեցայ՝ անոր մասին պատրաստել Ծանօթագրութիւններու շարք մը, որոնք վերջ կը գտնեն ահա այսօր, թէն՝ բնա՛ւ եւ բնա՛ չէի կարծեր, թէ առաջադրած ծրագրէս աւելի ընդարձակութիւն ունենային անոնք՝ երեք հատոր կազմելու աստիճան :

1933ին աշխատութեանս երկրորդ մասը լրացնելէս յետոյ, որոշած էի ա՛յլ եւս չգրադիլ Վոսփորի Ասիական Եգեթիին Ծանօթագրութիւններովը, զի ժամանակս չէր ներքեր, եւ այդ մասին հաւաքած տեղեկութիւններուս ծրարիկը չունէի բովս. սակայն՝ նոյն տարին անդրանիկ գաւկիս յեղակարծ մահուան ինձ պատճառած դառնակսկիծ ցարը, չգիտեմ ի՞նչ պէս, սրտիս մէջ արծարծեց յա՛նկարծ, պարտականութեան մէջ չթերանալու ջերմ իզճը եւ ստիպեց զիս խոնարհիլ սուգիս առաջ ու աշխատիլ. ուստի Կ. Պոլիս թողած հաւաքածոյներս, շնորհիւ անգուգական Եղօրս՝ Գեորգ Թորգոմեանի ջանքերուն հասան ձեռքս եւ ես անմիջապէս լծուեցայ գործի :

* * *

«Ստամբուլի Պատմութիւն»-ին հետ՝ Ծանօթագրութիւններուս առաջին մասը երբ 1913ին առանձին Հատորով վիճեցա հրատարակելու, ողջ էր տակաւին Մօրեղայրս՝ Նշան Ղուկասեան, որ կը սիրէր կարդալ գայն եւ խորհուրդ կու տար ինձ՝ շարունակել միւս մասերը. ո՞վ կընար գուշակել այն ատեն՝ թէ 20 տարի յետոյ այդ Ծանօթագրութիւններու Բ. Հատորը իւր յիշատակին նուիրելու նշանակուած է եղեր ինձ. եւ ո՞վ կընար նաեւ երեւակայել, թէ այս Գ. Հատորս ալ՝ աւա՛ղ, ինձ նակատագրուած է եղեր ձօնել անմոռաց յիշատակին իմ սիրասուն, անգին գաւկիս՝ «Արամիս», բարձր կրթութեամբ դաստիարակուած ու լաւագոյն ձիրքերով օժտուած այդ կայտառ, առողջ, ուսումնական գաւկիս, որ փառքս էր, պարծանքս եւ յոյսս, եւ որ իւր 42րդ գարունին մէջ սառւայի մը պէս կ'իյնար, կը մարեր...

Ո՛հ, ո՞րչափ անիմանալի է ու խորհրդաւոր «կեանք» կոչուածը, ո՞րչափ յդի է այն՝ անակնկալ պատահարներով ու դէպքերով...

* * *

Ինչպէս ընթերցողներս կը տեսնեն, այս Հատորը՝ համաձայն Երեմիա Զէլէպի շրջագայութեան, կը պարունակէ Վոսփորի Ասիական Եգեթիին մէկ ծայրէն միւսը, համբու վրայ գտնուած Հայ-ազգային յիշատակները, բոլորն ալ՝ գրեթէ մոռցուած, թաղուած, չըսեմ կորած :

Ասոնց ամփոփումը ըրած պահուս, ամենամեծ պակասութիւնը գործած կ'ըլլամ, եթէ իմ երախտագիտական անհուն շնորհակալութիւններս չփութամ հրապարակաւ յայտնել Ս. Երուսաղէմի արժանընտիր, Լուսարարապետ եւ ներհուն բանասէր, Գերապատիւ Տէր Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշանեանի, որ, ինչպէս երբեմն, այս անգամ ալ հանեցաւ Ս. Յակովբեանց վանքին մէջ պահուած Երեմիա Զէլէպի ինքնագիր Օրագրութեանն նորանոր տեղեկութիւններ հաղորդել ինձ, տրամադրելով նաեւ անոր երկու անտիպ ձեռագիր նամակները՝ տողած իր վաղամեռիկ որդւոյն՝ Գրիգոր վարդապետի մահուանը վրայ, նամակներ, գորս կը ներկայացնեմ քիչ անդին, եւ որոնցմով՝ Մեսրոպ Սրբազան գերագին զգացումն ունեցած էր, որդեկորոյս Երեմիայի խօսքերովը՝ որդեկորոյս բժշկիս սրտի կսկիծը եւ մորմոքը պահ մը մեղմել...

Նշանեան Մեսրոպ Սրբազանին հետ պար-

տաւոր եմ չմոռանալ երբեք իմ Գերայարգելի բարեկամս, բազմահմուտ եւ բազմավաստակ բանասէր Հ. Ներսէս Վ. Ակիւնեանը, ու երախտապարտ զգացումներս արտայայտել հոս իրեն, որ՝ ո՛չ միայն մեծ հոգածութիւն ու գոհողութիւն ունեցաւ գործիս տպագրութեանը համար, այլ եւ՝ նորագոյն տեղեկութիւններով պատրաստեց Երեմիա Զէլէպի Գեօմփրիանի լիակատար մէկ կենսագրութիւնը, անոր առաջին էջերուն վրայ դրոշմելով ողբացեալ հոգեհատար գաւկիս լուսանկարն ու անունը :

Հ. Ներսէս Ակիւնեանի այդ նորընծայ Հատորին ձօնի կը, եւ կը համարիմ վաղամեռ որդւոյս խօսուն Արձանը, որ «Ոտուցի կը քալէ աշխարհէ աշխարհ, չի նմանի իր քարեղէն արձանին, որ անշարժ իւր տեղ մնում է»։ Ինչպէս գրած է ինձ էջմիածնէն 1906 Նոյեմբեր 6ին, իւր մէկ նամակին մէջ՝ մեծանունն Խրիմեան Հայրիկ, կաթողիկոսն ամենայն Հայոց :

* * *

Սրտի կատարեալ գոհունակութիւն ունիմ, որ վերջապէս յաջողեցայ ի կատար ածել աշխատութիւնս՝ թէն ուշ, բայց չէ՞ որ յաճախ կը յեղիեղեմք՝ «Լաւ է անագան, քան ո՛չ երբեք»։ նշանաւոր խօսքը :

Անշուշտ կատարեալ գործ մը չէ այս ալ, գոր հրապարակ կը հանեմ, այլ՝ կը ներկայացնեմ զայն իր նախորդներուն հետ՝ իբրեւ ուղեցոյց ամէն անոնց, որոնք պիտի ուզէին Կ. Պոլսոյ Հայ գաղութին պատմութիւնը ամբողջացնել, անոր դեռ թափուն մնացած կողմերը լուսաբանելով :

Իմ խորին եւ անկեղծ շնորհակալութիւններս կը խնդրեմ որ ընդունին այն մեծայարգ Գրիչները, որոնք Կ. Պոլսոյ Հայ Եկեղեցիներուն մէկ քանի հատին՝ Յորեղիական Գարադարձներու առթիւ շահեկան աշխատութիւններ՝ պատրաստած ժամանակնին, հաճած

1 Ասոնք են՝

1. «Յիշատակարան Հնգեակ Յորեղեանի, Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Սկիւտարու 1676—1926»։ Գրեց՝ Հմայեա Գառնայ Էֆէրեան։ Կ. Պոլիս, Տպ. Սեթեան, 1927։
2. «Երեմիայեան Պատմ. Ս. Հրեշտակապետ Եկեղեցւոյ Պալաքու 1627—1931»։ Գրեց՝ Մելիսե-Ասատուր։ Կ. Պոլիս, Տպ. Կիւրթեպէրկ, 1931։
3. «Յիշատակարան 75ամեայ Յորեղեանի Ս. Յարութիւն Եկեղեցւոյ Գում-Գարուի դրսի 1855—1930»։ Պատրաստեց՝ Յակոբ Վարժապետեան։ Կ. Պոլիս, Տպ. Սեթեան, 1931։

էին թղթատել եւ կարդալ իմ ալ աշխատութիւնը :

Նիւթական եւ բարոյական շա՛տ մեծ գոհողութիւններ պատճառած են ինձ այս Ծանօթագրութիւններու ժողովածոյս, ինչպէս կը վկայեն այս մասին՝ նշանակած բազմաթիւ Յիշատակարաններս, բայց ատոնք եւ լիովին փոխարինուած ու մեծապէս վարձատրուած պիտի նկատեմ, եթէ ուրիշ աշխատասէր-գրասէրներու դոյզն ծառայութիւն մը կարեւան մատուցանել :

Շնորհակալութիւններս վիճեցական պատուական Միթրաթեան Միաբանութեան եւ այն Հայ թերթերուն ու ազնիւ բարեկամներուն, որոնք հաճեցան քաջալեր ըլլալ ինձ ու Երկրորդ Հատորիս հրատարակութեան առթիւ ուղղել գնահատութեան գիրքեր :

ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ
Բարիկ :

ԳԼՈՒԽ Է.

ՊԵՅՔՕԶ—ԳԱՆՏԻԼԻ—ԳՈՒԶԳՈՒՆՃՈՒՔ

Այս գլուխը՝ ինչպէս գրած եմ նախապէս (Հատոր Բ., էջ 713—714), Վոսթորի Ասիական Եգեթիին նկարագրութիւնն է, զոր Երեմիա մանրամասն կերպով կը ծանօթացնէ իր հիւր վարդապետին. այլ սակայն՝ մի՛ գուցէ ա՛յլ եւս տաղտուկ Անոր պատճառէ, փափկանկատութիւն կ'ունենայ ու կը գրէ հետեւեալը՝

Տող 1—2.

«Մի՛ ձանձրացիս ի պատմելս՝
Վարդապետ դու իմ սիրական.
Արդ՝ բու է անցուք յայնկողմն՝
Որ Անատոլու է անունն» :

Կը խնդրէ՛ որ չի ձանձրանայ պատմածներէն ու կը հրաւիրէ զինքը անցնել դիմաց՝ Ասիական Եգեթիին, որուն անունը «Անատոլու» է կ'ըսէ :

Այս Գլուխին Յրդէն մինչեւ 35րդ տողե-

4. «Յիշատակարան Հարիւրամեայ Յորեղեանի Խաչիկի Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ 1831—1931»։ Գրեց՝ Յակոբ Վարժապետեան։ Կ. Պոլիս, Տպ. Սեթեան, 1931։
5. «Հարիւրամեայ Յորեղեանի Խաչիկի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ 1807—1932»։ Գրեց՝ Մ. Հանէսեան, Կ. Պոլիս, 1932։
6. «Յիշատակարան Հարիւրամեայ Յորեղեանի Ս. Նիկողոս Եկեղեցւոյ Թօփ-Գարուի 1832—1932»։ Կ. Պոլիս 1932։
7. «Պատմական Յիշատակարան Երեմիայի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Գում-Գարու-Զէլէպի, Հարիւրամեայ Յորեղեանի առթիւ 1834—1934»։ Կ. Պոլիս 1934։

րուն մէջ Վոսփորի Սեւ Ծովեան Ասիական բերանին մերձ եղած վայրերը Երեմիա իւր սիրական հիւր վարդապետին ցոյց կու տայ յիշեցունելով՝ թէ «Մավրոմօլոզ» վանքը՝ զոր քիչ առաջ այցելած էին, այժմ հանդիպակաց է իրենց: «Դուն դիտեցիր որ»՝ կը գրէ «Բեադըղխանէէն (Ոսկեղջիւրը) մինչեւ այս կողմը պարապ տեղ մը չի կար. հիմա ալ պիտի տեսնաս ծաղկազարդ գեղեցիկ պարտեզ ու բուրաստաններ, շքեղ հովոցներ պարունակող գիւղեր, յարազուարթ դարաստաններով շրջապատուած ծովեզերեայ ապարաններ, նաեւ ջրաւտ դաշտեր, որոնք գարունէն մինչեւ աշուն՝ շարունակ գրօսատեղիներ են, ա՛յնքան հաճոյ ու հանոյատեսիլ, զորս մարդու սիրտը եւ աչքը յագուրդ չունենար վայելելով»:

Երեմիա Չէլչպի այդ տողերուն մէջ պահ մը բանաստեղծական ներշնչում մը կ'ունենայ, երբ կ'ուրուագրէ բոլոր այն ակնապարար տեսարանները, որոնք մի զմիոյ կնի կը պարզուին՝ սկսելով Վոսթորի Սեւ Ծովի բերնէն, եւ ահա ցոյց կու տայ Անատոլի (Ասիական) կողմը եղած բերդերը, ինչպէս նաեւ դիմացի Եւրոպական (Բուսթիլի) եղերքինները, բոլորն ալ սպառազինուած խոշոր թնդանօթներով, նեղուցին մուտքը ի հարկին պաշտպանելու համար թշնամիի դէմ:

Նախ ցոյց կու տայ Անատոլու Գավաֆ կոչուած գիւղը, ուր «կը գտնուին՝ կ'ըսէ, դարաւոր բարտի ծառեր, ա՛յն աստիճանի հաստ ու գէր, որ եթէ երեք հոգի ձեռք ձեռքի տալով անոնց շուրջը պար բոլորելու ելլան, դարձեալ կարելի չըլլար գտնոմ գրկել»:

* * *

Այս գիւղէն դէպի վար նաւելով, կը գիտէ բոլոր տեղերը, բլուրները, բլրազազաթները, աղօրիքներն եւ այլն, մինչեւ որ կը հասնի Պէյֆօզ, ուր տեղ հարեւանցի կերպով մը «Հայեր» կը յիշէ ըսելով.

Տող 37—39.

«Պէյֆօզն է եւ դասապայ՝
Թէ կամիս ելցուք մեք ընդ այն.
Հայք ծանօթք ի ներքս տանին՝
Ուր կայ դահ մեծ արքունական.
Կոչի նա թոքաթ պահէչ,
Ուր արքայք յորս էրէոց զընան»:

«Պէյֆօզ կոչուած գիւղն է սա»՝ կ'ըսէ, «թէ որ կ'ուզես դուրս ելլանք, զի հոն կան գիտածուն Հայեր, որոնք կրնան մեզ տանիլ, պտտցունել ներսերը, Թոքաթ պահէչսի,

բառուած արժուական մեծ պալատը, ուր քաղաքներ կու գան երէ որսալու»:

Ուստի Երեմիա իր այս տողերով յայտնած կ'ըլլայ՝ թէ Պէյֆօզ գիւղին մէջ վաղու Հայեր բնակութիւն հաստատած էին, թէ անոնց «Ս. Նիկողայոս» Եկեղեցւոյն խօսքը բնա՛ւ չ'ընէր, վասն զի «Ստամպոլոյ Պատմութեան» գրուած ատենը, այսինքն 1661—1684 թուականներուն, դեռ չէր հաստատուած այն:

Պէյֆօզի Եկեղեցւոյն յիշատակութիւնը առաջին անգամ կ'ընէ՝ Զ. Դուկաս Ինճիճեան իր «Ամարանոց Բիւզանդեան» երկին մէջ սապէս¹.

«Վերջին գիւղ՝ Ելեց՝ ամարանոցին
ի ծոզկեղերեայս՝ Անատոլուն
Սուրբ Նիկողայոս՝ իւր Եկեղեցին,
ի բարեշունչ թաղ՝ հայկազուն ազգին»:

Ինճիճեանի այս գործը տպուած ըլլալով 1794ին, վստահապէս կրնանք ընդունիլ, թէ այս աշխատութեան պատրաստութենէն բաւական ժամանակ առաջ շինուած կամ հաստատուած ըլլալու էր արդէն Ս. Նիկողայոս Եկեղեցին: Սարգիս դպիր Սարաֆ Յովհաննէսեան ալ իր Պոլսական ձեռագիր Տեղագրութեանը մէջ՝ զոր աւարտած է 1800ին, կը յիշէ (էջ 255) այդ Եկեղեցին՝ գրելով.

«Եւ ի շարի սորա է Պէյֆօզն բնակեալ ի Հայոց եւ ի տաճկաց, յորում է եւ Եկեղեցի մի Հայոց յանուն Սրբոյն Նիկողայոսի, ժամասէր ժողովրդով»:

Պէյֆօզի Ս. Նիկողայոսը ճակտին վրայ չունի ո՛ր եւ է Արձանագրութիւն, բայց անպատճառ անոր սկզբնական շինութեան որով թուականը պէտք է գտնուի Եկեղեցւոյն Տօմարներուն մէջ, որովհետեւ 1926 Սեպտեմբեր 2ին տօնուեցաւ անոր 150ամեակը, ուստի՝ կրնանք ենթադրել թէ 1776—1777 թուականներուն է այն հիմնուած:

Կէս դար յետոյ, 1834ին Աղաւնի Ստեփանոս Պատրիարքին օրով եւ ձանիկ Ամիրայի ծախքով՝² կը վերաշինուի այդ Եկեղեցին, ու իր հարեւրամեակը բոլորեց 1934ին:

* * *

¹ Ամարանոց Բիւզանդեան, Վենետիկ 1794, էջ 215:
² Հարկ է գիտնալ, որ Զ. Դուկաս Ինճիճեան, Երեմիա Չէլչպիի տեղագրութեան հակառակ ուղղութեամբ շարադրած է իւր Վոսփորեան նկարագրութիւնը: Երեմիա Սեւ Ծովէն դէպի Մարմարա Ծովը կ'իջնայ, մինչ ինճիճեան Մարմարայէն դէպի Սեւ Ծով կ'իջայ, այդ պատճառաւ է որ Պէյֆօզը «Վերջին գիւղ Ամարանոցի» կ'անուանէ:

³ Մասիս, Թիւ 11—60, 1853 Մայիս 18. Եւ Պատմութիւն Աւետիս Պէրպէրեան, էջ 259 եւ 488: Նաեւ Տարեցոյց Ս. Փրկչեան Ազգային Հիւանդանոցին, Տարի 1901, էջ 200:

Բարեկեցիկ Հայերու ամարանոցն էր Պէյֆօզ գիւղը. կանուխէն վարժարանի պէս բան մը ունեցած է իր ծոցին մէջ, սակայն 1813ին Թուրքաճի Մարտիրոս անուն կրթասէր ու բարեգործ անձ մը կը հիմնէ նոր մը⁴, որ հետագհետէ հիմնալով՝ 1853ին Թիւրքաքեան Պետրոս Աղայի նախաձեռնութեամբ եւ ժողովրդային հանդանակութեամբ կը վերաշինուի այն՝ եւ կը մնայ մինչեւ այսօր, միայն թէ 1853էն ի վեր բաւական հինցած ու խարխուլ ըլլալուն՝ 1912ին նորէն կը շինուի եւ կը կոչուի «Հայկազեան» եւ կ'օժտուի նաեւ ընդարձակ սրահով մը, ուր հետզհետէ տեղի կ'ունենան դպրոցական սիրուն հանդէսներ, որոնց մէկ նկարագրութիւնը կը կարգայինք «Զեզոք» թերթին մէջ հետեւեալ կերպով⁵.

Գպրոցական Հանդէս Պէյֆօզի մէջ:

Պէյֆօզի նորաշէն Հայկազեան վարժարանի ընդարձակ սրահին մէջ անցեալ երկուշաբթի իրիկուն, գիւղացի ազգայիններու ստիպումին վրայ, երկրորդ անգամ ըլլալով տեղի ունեցաւ դպրոցական սիրուն հանդէս մը, առաջնորդութեամբ վարժարանի ժրջան ուսուցչուհիներուն՝ Օր. Էօֆէնի եւ Աննիկ Նշանեան քոյրերու: Հանդէսը բացուեցաւ վարժարանին յատուկ քոյրերով, որմէ ետք յաջորդաբար կատարուեցան հետաքրքրալարժ արամախօսութիւններ, թուրքերէն եւ հայերէն լեզուներով, երգերով եւ նուագով ընդհատուած: Սոյն դպրոցական հաճելի հանդէսը տեւեց մինչեւ կէս գիշեր շատ յաջող կերպով: Կէս գիշերէն վերջ սկսաւ Տիկնանց Խնամակալութեան կողմէ սարքուած պարահանդէսը, ղեկավարութեամբ Պ. Հայկ Պատմաձեանի: Պարահանդէսը ողերբութեամբ եւ կատարեալ կարգապահութեամբ տեւեց մինչեւ լոյս, հակառակ օրումն անյարմարութեան: Յիշեալ հանդէսէն եւ սակէ առաջուան ներկայացումէն զոյացած հասցիքը կը հասնի 5000 դրշի:

Ծանօթագրութիւններու մէջ ուղեցի գեատեղել այդ գրուածը, ցոյց տալու համար, թէ Պէյֆօզ՝ այդ գեղեցիկ գիւղը անտարբեր չէ եղած երբեք ազգային մանկուոյն կրթութեանը. հոն կազմուած է երբեմն Դպրոցասէր, Դպրոցախնամ եւ այլն ընկերութիւններ եւ Տիկնանց Խնամակալութիւն մը, որոնք դժբախտաբար երկար կեանք չեն ունեցած:

* * *

Պէյֆօզ այսօր անչքացած ու աղքատացած, բայց ունի խիստ կարեւոր էջ մը ժամանակակից Հայ Պատմութեան մէջ, այն պատ-

⁴ Մասիս, Թիւ 11—60, 1853 Մարտ 18. Եւ Տարեցոյց Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցին, Տարի 1901, էջ 176:
⁵ Զեզոք, Կ. Պոլիս, Թիւ 34, 6 Մարտ 1912:

ճառաւ՝ զի «Ազգային Սահմանադրութեան» տարեդարձի շքեղ հանդէսներուն ժամադրավայրն եղած է հոն թանկագին յիշատակներով:

Ամէն տարի Մայիս 24ին, օրումն Պատրիարքին կամ անոր ներկայացուցիչ՝ բարձրաստիճան Եկեղեցականի մը կողմէ Ս. Նիկողայոս փոքրիկ Եկեղեցւոյն մէջ մեծահանգէս պատարագ կը մատուցուէր ի յարատեւութիւն Սահմանադրութեան: Հայ ժողովուրդը երամովին կ'երթար հոն ուխտի, եւ յետոյ կարգաւ կը սուրբար Հիւնքեար Խսկիչխի կոչուած մօտակայ ընդարձակ դաշտը, ուր մինչեւ երեկոյ գերուրախ մթնոլորտի մէջ հայրենաշունչ երգերով օղբ կը թնդացնէր. այդ առթիւ հայրենասէր գրագէտներ խանդավառ ճառեր կ'արտասանէին, եւ «Եղբայր եմք» սրբազան երգն ալ բոլոր Հայ սրտերը հոն իրարու կը զօղէր: Յիշատակելի են այս առթիւ «Արիֆ Հայկազունի յառաջ ընթանալիք»⁶, զոր «Մեղու» խմբագիր Յ. Գ. Սըվաճեան շարադրած էր Ազգային Սահմանադրութեան առաջին Տարեդարձին առթիւ եւ զոր կ'երգենք ցարդ, նաեւ անմահ բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի 1863ին «ի վերահաստատութիւն Ազգ. Սահմանադրութեան» վերնագրով սքանչելի քերդուածը ինչպէս նաեւ Ստ. Փափաղեանի եւ Ս. Ֆէլչեանի յօրինածները⁷:

Տղայ էինք, բայց այսօրումն պէս միտքս է, թէ ի՞նչ հիանալի ու շքեղ պատրաստութիւններ կը տեսնուէին շարաթներ առաջ այդ նուիրական Հանդէսին փառաւորութեանը համար: Զանազան թաղերու մէջ գտնուած բարենպաստ Ազգային Ընկերութիւններու կողմէ յատուկ շողինաներ կը վարձուէին. Կ. Պոլսոյ երկսեռ Հայութիւնը նուագ ու երգով կը լեցուէր անոնց մէջ եւ կ'երթար դէպի Պէյֆօզ: Ազգ. Սահմանադրութեան տարեդարձի օրը Կ. Պոլսոյ մէջ ընդհանուր եւ համազգային տօնի մը հանգամանքը կը ստանար եւ ամենազրի ժողովուրդներ այդ թէ կին՝ Վոսփորի երկու ափերու գլխաւոր նաւամատոյցներուն երկայնքը կը խոնուէին օրն ի բուն, որպէս զի այդ Ամանորեան Հանդէսին գնացող Հայ ժողովուրդին խրախճալից ու զրօշազարդ շողինաներով վերադարձը գիտէին...

Աւա՛ղ սակայն, փառացս անցաւորի... 1875ին խումբ մը իմաստուն... գլուխներ խորհեցան Տարեդարձի այդ Հանդիսու-

⁶ Քնար Հայկական, Միասնաբանց, Տպ. Ս. Պետրպոլի 1868, էջ 217:
⁷ Քնար Հայկական, էջ 219 եւ 220:

Թիւնները յետ այնորիկ կատարել նէտիզուէի Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցին դէմի պարտէզը, որպէս զի, այդ կերպով Հիւանդանոցին համար հասոյթի նոր աղբիւր մը ստեղծուէր: Այդ խորհուրդը յղացողները հետզհետէ իրենց նպատակին հասան, սակայն իրողութիւնը ո՛չ միայն յուսացուած արդիւնքը չընծայեց, այլ եւ նախ՝ պատրաստեց տակաւ տակաւ հանդէսներու անշքութիւնը, եւ հուսկ ապա թաղումը Ազգ. Սահմանադրութեան. այս մասին գաղափար մ'ունենալու համար բաւ է այդ ատենի հրատարակուած հայ թերթերը աչքէ անցնել:

Այս Ծանօթագրութիւններու սահմանէն դուրս է անշուշտ խօսիլ այդ մասին, բայց կարելի է չէր Պէյքօղէն հեռանալ առանց այս հակիրճ յիշատակագրութեանս:

* * *

Պէյքօղի հետ յիշատակելի է նաեւ Երամեան Աբրահամ բաշայի երբեմնի շքեղ, բնագարձակագոյն պարտէզը, որ դիւզին նաւամատոցէն մինչեւ Սեւ Ծովի ափերը կը տարածուէր եւ որուն համար Երամեան (Սուլթան Ազիզի այդ յոյժ սիրելին եւ նպաստաւորեալը) ահագնաբեռ դրամ-ոսկի վատնած էր ու կը վատնէր շարունակ, հա՛ղիւ չնչին նպաստներ մը երբեմնակի ընելով դիւզին աղքատիկ վարժարանին ու Եկեղեցւոյն, եւ անգամ մ'ալ Ներսէս Պատրիարքին օրով Ազգ. Պատրիարքարանին պարտքերուն համար 1000 ոսկի տալով («Մասիս», Թիւ 1609, նոյեմբեր 26, 1874):

Աբրահամ Երամեան, որ Սուլթան Ազիզէն միւշիքութեան էր բարձրացած, չգիտեմ ո՞ր ծառայութեանը համար, իր Պէյքօղեան այդ լայնածաւալ դարաստանը որսի եւ շուսայութեան վայր մը շինած էր, թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իր պորտաբոյժ պնակալէզ հացկատակներուն, սակայն Սուլթան Ազիզի մահէն (1876) յետոյ, չկրցաւ երկար վայելել իր այդ բազմածախս Արշակաւանը, զի ուտել-խմելու եւ զբօսնելու համար հոն դացող այլազգի խլուրդներ օրին մէկը Սուլթան Համիտին տեղեկագրեցին, թէ Աբրահամ բաշա դիտմամբ շինել տուած էր այդ անեղր ու անսահման անտառախիտ պարտէզը եւ մէջէն ալ մինչեւ Սեւ Ծով յանգող լայն պողոտայ մը բացած, որպէս զի ապագային Ռուսական բանակի ազատ մուտքը նախապատրաստած ըլլայ դէպի Կ. Պոլիս:

Սուլթան Համիտ այլայլած, անմիջապէս

չնչին գումարի մը փոխարէն Աբրահամ բաշայի ձեռքէն ստիպմամբ առնել կու տայ այդ պարտէզը, ուր պտտելու համար ժամեր ու ժամեր հարկաւոր էր:

Ա՛հ եթէ Հայ հարուստները գիտնային ժամանակին յօգուտ իրենց Ազգին տրամադրելի ու խնայել բախտին բերմամբը՝ անքրտինք վատնած իրենց մեծաբեռն գանձերը, ի՞նչ անմահ մեծագործութիւններու հեղինակ չէին կրնար ըլլալ...:

Երամեան միւշիք-բաշան (վէզիր) Պէյքօղի քաղաքէն քանի մը ժամ հեռու ալ ունէր ընդարձակ ագարակ մը, որ «Աբրահամ բաշա Զիֆթիի» անունով ճանչցուած էր, անի ալ փէօն-Թիւրքերը խլեցին ձեռքէն եւ խեղճ կորսնցուց նաեւ Պէյքօղի քաղաքէն ծովափին վրայ շինել տուած ճոխ ապարանքը ու Բերայի մեծ պողոտային վրայ ունեցած Բիւլա կոչուած հակայ շէնքը, որ օտար Դեսպաններու եւ թուրք երեւելի պաշտօնակալներու խաղատունն էր եւ ժամադրապարտ:

Աբրահամ բաշա որդին էր Եզրայտական խորիմներու սեղանաւոր Քարաքէհեա Գէորգ պէյ Երամեանի, որ իր եղբորը Կարապետ պէյի հետ շինած է Պէյքօղի քաղաքէն Ս. Հովիտ սիմեանց Եկեղեցին (Հատոր Բ., էջ 708):

Աբրահամ բաշա հայերէն գրեթէ չէր գիտէր, բայց 1896ին անդամակցեցաւ Ազգային Վարչութեան Քաղաքական Ժողովին, առանց կարեւոր գործակցութիւն մը ցոյց տալու, բայց եթէ՛ Իզմիրլեան Պատրիարքը հրաժարեցնելու հետամուտ ըլլալէ:

* * *

Պէյքօղի մէկ բլրակին վրան է Ազգային Գերեզմանատունը, անխնամ վիճակի մէջ, ուր քանի մը շրջած, կոտորած քարեր իրենց եղծուած տապանագիրներով կը յայտնեն առնունները գիւղին անհետացած հին դէմքերուն:

Պէյքօղէն մեկնելով Երեմիա իւր նաւակը դէպի Մարմարայի ուղղութեամբ թիալարել կու տայ (տող 47) եւ մի առ մի ցոյց կու տայ ճամբուն վրայ գտնուած տեղերը, բոլորն ալ թրքարնակ, որոնց վրայ խօսել բնա՛ւ չարժեր, որովհետեւ հայկական ո՛ր եւ է բան չի գրանուիր անոնց մէջ: Այսպէս՝ Հանջերլի Սուլթան, Իննիլի Բէօյ, Աֆ պապա, Չըպրէլի, Գանլընա, Անատոլու Հիսար, Կէօֆսիւ եւ ուրիշ աւանները թուելով, կը հասնի Գանտիլի (Լապտերակիր) գիւղը, ուր հարկ է մեզ կանգ

առնել, թէեւ անոր մասին Երեմիա կը գրէ միայն՝

Տող 74.

«Այլ յառաջ եւ Գանտիլի՛
Պաղճան է յոյժ վայելչական»:

առանց Հայ անունը յիշելու, զի իւր ատենը հայութիւն չկար դեռ հոն. բայց Սարգիս Գալիւր իր Տեղագրութեան մէջ ունի կարճ յիշատակութիւն մը սապէս. «Երբորը բազուկ եւ պուռուն է, Գանտիլի պուռնին, բնակեալ ի Տաճկաց, ի Հայոց եւ ի սակաւ Յունաց»: Ուստի կրնանք ընդունիլ, թէ անցեալ դարուն սկիզբները Հայեր բնակութիւն հաստատած ըլլալու էին հոն. բայց քանի՛ տիւր է այդ մասին եղած աւանդութիւն մը, զոր կը քաղեմ Աւետիս Պէրպէրեանի պատմութիւնէն⁸:

1819 Հոկտ. 2/14ին երբ Տիւզեան Միքայէլ եւ հօրեղբորդին Մկրտիչ, Եջնիգիւղի տուներնուն պատուհաններէն անիրաւարար կը կախուէին եւ Գրիգոր ու Սարգիս Չէլէպլիները միեւնոյն օրը Պասը Հիւմայունին առաջ կը գլխատուէին (տե՛ս Հատոր Ա., էջ 294). նոյն այդ ողբալի միջոցին էր, որ «ի Գանտիլի ի սան Անտօնի Տավուտեան՝ խնջոյս կազմէին Թընկըբեան Յակոբ եւ Յովսէփ, Գրիգեան Գրիգոր եւ այլ հարազատ որդիք Գուլեմեան Բահանայից, ընդ մահ պաշտպանաց Աբրայեան ու խտիլն»⁹, կը գրէ Աւետիս Պէրպէրեան:

Անոնք հարկաւ 1819էն առաջ ունէին Գանտիլի մէջ իրենց ամարանոցները: Աւելի վերջին է, սակայն, որ Հայերու թիւը տակաւ կը շատնայ այդ գիւղին մէջ եւ 1846 Սեպտեմբերին կը հիմնուի հոն «Ս. Երկոտասան Առաքելոց» անուն Եկեղեցին¹⁰, քովին ալ համանուն դպրոց մը: Նոյն տարին է որ կաթոլիկ Հայերն ալ կ'ունենան հոն փոքրիկ մատուռ մը փայտաչէն Ս. Յովսէփի նուիրուած, որ կը պահէ ցարդ իր գոյութիւնը:

Այս մատուռը իր շրջակայ երկիրով միասին, ըստ Հ. Սահակ Սրապեանի, շնորհուած է եղեր Դաւիթ Կլավանի օտարազգի անձէն, այժմ մեռած:

* * *

Գանտիլի բարձունքին վրայ է գիւղին Հայ Գերեզմանատունը, ուր թաղուած է Երե-

⁸ Պատմ. Աւետիս Պէրպէրեան, էջ 103:
⁹ Revue des deux Mondes, 1830, էջ 415:
¹⁰ Պատմ. Ա. Պէրպէրեան, էջ 318, եւ Հայաստան, 1846 Սեպտ. 22:

միա Եպիսկոպոս մը, որ ունի իր պատմութիւնը, զոր լսած եմ Պարիսի Հայոց Հոգեւոր Հովիւ Տէր Վառձապուհ Եպիսկոպոս Քիպարեանէ:

Երեմիա Եպիսկոպոս Շապին Գարահիւսարի առաջնորդ եղած ժամանակը, ժողովուրդէն՝ Հիւսիսեան անուն անձ մը կը սկսի թշնամանալ իրեն, ա՛յն աստիճան, որ օր մը երբ Եպիսկոպոսը քարոզ կը խօսէր, Հիւսիսեան անպատկառօրէն սեղան կը բարձրանայ եւ զայն վար հրելով ա՛յնպիսի անխնայ հարուածներ կու տայ անոր, որ խեղճին ողնայարը կը վիրաւորուի եւ ցվերջ կը մնայ խեղանդամ: Այս տխուր արկածէն խորապէս զգացուած՝ Երեմիա Եպիսկոպոս կը դադրի առաջնորդական ո՛ր եւ է պաշտօն ունենալէ, կու գայ Կ. Պոլիս, կը քաշուի Գանտիլի, եւ հոս կը սկսի կաթնավաճառութիւն ընել. բայց միանգամայն կը հովուէ գիւղին սակաւաթիւ հայ ժողովուրդը եւ ջանադիր կ'ըլլայ Եկեղեցին հաստատելու:

Գերեզմանատունին մէջ Երեմիայի քնարանը որոշուած է յատուկ շէրմով, որուն վրայ արձանագրուած է եղեր վերոյիշեալ դէպքը: Ուղեցի ունենալ անոր Տապանագիրը, բայց գիւղին Քահանայն՝ Տէր Աբրահամ էպէեանի միջոցաւ հաղորդած էր ինձ թէ Երեմիա Եպիսկոպոսի գերեզմանաքարը կոտորած է ու վրայի գերերն ալ եղծուած, անընթեռնիլ եղած են:

Գանտիլին թողլով՝ Երեմիա Չէլէպլի իր նաւագնացութիւնը կը շարունակէ, եւ Գուլե Պաղչայ, Փափագ Պաղչէսի (այժմ Վանիքէօյ) նաեւ Չէնկէլ Բէօյ, Ստավոս կոչուած տեղերը հարեւանցի մը նշանակելով կը հասնի «Գուգլուցնուք» եւ կը գրէ՝

Տող 89 եւ 90.

«Միւս եւս՝ մինչեւ հասնիմք՝
Գուգլուցնուք գիւղն հրէական,
Հրեայք են յերկուց կողմանց՝
Ի վերայ ծովուն միշտ դիտման»:

«Քիչ մ'ալ երթանք՝ կը հասնինք Գուգլուցնուք, որ ծովանայեաց գիւղմ'է հրէաբնակ», կ'ըսէ Երեմիա, եւ Հայու յիշատակութիւն չ'ընէր, որովհետեւ իր ատենը Հայ բնակչութիւն հոս ալ չկար. սակայն Սարգիս Գալիւր իր Տեղագրութեան մէջ, այս գիւղի հայութեան մասին ունի կարճ պարբերութիւն մը՝ որ է. «Եւ յետ սորա է գիւղն Գուգլուցն»:

նույն, բնակեալ ի Յունաց, ի Հրէից, եւ ի յայժ ապառ Լայոց»:

Իսկ Հ. Ղուկաս իր «Ամարանոց Բիւզանդեան»-ին մէջ (էջ 189) այս գիւղի մասին կը գրէ թէ

Տեղի է գիւտի՝ հայկազուն ազգին,
Նոր դործարանի՝ ընտիր ներկողին,
Նըկարակերտի՝ դործոյ բեհեզին
Բորբեց սյուց՝ ընտրելազոյնին»:

Ըսել է թէ, Գուգիւնճուքի մէջ նախանցեալ դարու վերջերը Հայեր սկսած են բնակիլ, աշխատելու համար անշուշտ՝ տպածոյ ծաղկազարդ բեհեզեայ ընտիր կերպասներու գործարանը, զոր Հ. Ինճիճեան կը յիշատակէ, եւ որու մասին Սարգիս Դպիր ալ կ'արձանագրէ հետեւեալ խիստ կարեւոր տեղեկութիւնը՝ ըսելով.

«Գիւզն (Գուգիւնճուք), է տեղի գիւտի նոր դործարանի ծաղկայօրէն տպածոյ՝ նկարակերտիցն Պասմաճոց, գոյնզոյն հնարեալ նրբազոյն եւս՝ ի կեսարացւոյ ուսմանէ ճարտարապետէ շինուածոց՝ Սարգիս Խալփա կոչեցելոյ, յոյր սակա կոչի Աէրլիս Խալփա պասմասի: Եւ սոյն դործարան այժմ փոխեալ է աստի յիւսքիւտար, եւ դործեն անդ թուուներն նորա՝ ընդ այլ արուեստակիցս նորին արուեստի»:

Շատ հետաքրքրական է արդարեւ սոյն գրուածը, որուն մէջ յիշուած կեսարացի ճարտարապետ Սարգիս Խալփան անկասկած, է այն՝ որ 1719ին (տե՛ս Հատոր Ա., էջ 232) Գուգ Գարուի Մայր Եկեղեցւոյն, 1727ին Իւսկիւտարի Ս. Կարապետին (Հատոր Բ., էջ 488) եւ 1733ին ալ (Հատոր Բ., էջ 493) Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչին վերաշինութիւններն ըրած է. եւ ունեցած է «Արքունի ճարտարապետ» տիտղոսը:

Այս ենթադրութեանս իբրեւ հաստատութիւն կրնայ ծառայել այն կէտը, որով Սարգիս Դպիր կը յայտնէ՝ թէ վերոյիշեալ Գործարանը Գուգիւնճուքէն Իւսկիւտար է փոխադրուած, զոր վարած են Սարգիս Խալփայի թոռները, բայց թէ ո՞ր թուականին, յայտնի չէ:

Այս Սարգիս Խալփայն Իւսկիւտարի Ազգ. Գերեզմանատունին մէջ բանալ տուած է ջրհորներ, որոնց մասին պիտի խօսիմ երբ Իւսկիւտար անցնինք:

* * *

Բայց ժամանակի ընթացքին մէջ Գուգիւնճուքի Հայ բնակչութիւնը հետզհետէ բազմանալով, 1835ին ունեցած է իւր յատուկ Եկե-

ղեցին Ս. Լուսաւորիչ անուն, զոր նախ իւր ծախքով փայտաչէն կերտած է՝ արքունի ճարտարապետ Յովհաննէս Ամիրայ Սերվերեան, եւ 1866ին Հիմնադրին ժառանգորդները, ուրիշ ազգայիններու օժանդակութեամբ զայն բոլորովին նոր ու քարուկիր շինած են, ինչպէս կ'իմանանք դուանը վերելք փորագրուած արձանագրութենէն՝ որ է.

ՏԱՃԱՐ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՅԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՅ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ
ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1835
ՅԱՐԳՈՒՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՄԻՐԱՅԻ
ՍԵՐՎԵՐԵԱՆ
ԵՒ Ի ՀԻՄԱՆՅ ՆՈՐՈԳԵԱԼ ԶԱՆԻՒՔ ԺԱՌԱՆԳԱՅ
ՀԻՄՆԱԳՐԻՆ, ԱՐԴԵԱՄԻՔ
ԱԶԳԻՍ ԵՒ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՆՊԱՍՏԻՒՔ ՇԱԼՃԵԱՆ
ՊԵՏՐՈՍ ԱՂԱՅԻ
ՅԱՄԻ ՓՐԿՉԻՆ 1861

Գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ շինուած՝ զմբէթաւոր սիրուն Եկեղեցի մ'է «Ս. Լուսաւորիչ», ծովեզրին շատ մօտ: Ունի իր յատուկ զանգակատունը, ետեւն ալ Դպրոց-Մանկապարտէզ մը՝ որ կը պահուի ցարդ թէեւ գայթ ի գայթէ:

* * *

Այս Եկեղեցւոյն Գարողիչը եղած է երկար տուն Յովհաննէս վարդապետ, յետոյ Եպիսկոպոս Սեթեան, որուն հետ կը պաշտօնավարէր հոն՝ իր եղբայրը Տէր Գրիգոր Աւագերէց Քահանայն Սեթեան, նաեւ ասոր որդին՝ Տէր Կարապետ Սեթեան քաջ շարականագէտը¹¹:

Սեթեան Եպիսկոպոս՝ Ազգային Մահմանադրութեան 1860ի եւ 1863ի խմբազրիչ Յանձնաժողովներուն գործօն մասնակցութիւն ունեցած է. վախճանած է 1873 Յունիս 30ին եւ թաղուած Եկեղեցւոյն ձախ կողմի պարտէզը, ունենալով գեղեցիկ շիրիմ մը, որուն Արձանագրութիւնը քաղած եմ անձամբ եւ է հետեւեալը.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ
ՅՈՒՍՈՎ ԿԵՆԱՅՆ ՅԱՒԻՏԵՆԻՅ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵԹԵԱՆ
ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ԱՆՁՆԱՆՈՒԷՐ Ի ՍԷՐ ԱԶԳԻՍ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԻՍԿ ՅԱՐՍՈՐԻ
ԲԱՐԵՄՈՅՆ Ի ՎԱՐՍ ԵՒ ԺԻՐ Ի ԳՈՐԾՍ

ԾՆՈՒՆԴ 1800: ՁԵՌՆԱԳՐ. 1818: ՎԱՅՃԱՆ 1873

¹¹ Սիւսի համբաւուր դերասանը Տէր Կարապետի եղբայրն էր:

Կը պատմէին՝ թէ Սեթեան Եպիսկոպոս իր վարդապետութեան ժամանակ քիչ մը ատեն կրօնադիտութեան դաստու եղած է Իւսկիւտարի Ս. Խաչվարժարանը. կը յիշեմ որ նա յաճախ կու գար Ս. Խաչ Եկեղեցին, քարոզելու եւ պատարագելու: Ներկայ եղած եմ եւ անոր յուզարկաւորութեանը¹². 15 տարեկան հազիւ կայի, բայց այսօրուան պէս միտքս է, որ օրուան Պատրիարքը Խրիմեան Հայրիկ նախագահեց տխուր արարողութեան եւ Խորէն Նար-Պէյ Սրբազան յատուկ պատարագ մատոյց այդ օրը եւ անձամբ կատարեց օծումը Հանգուցեալ Եպիսկոպոսին ու յետոյ արտասանեց պերճախօս դամբանական մը, ներկայացնելով տիպար եկեղեցականը, թուելով անոր՝ ընտիր յատուկութիւնները, ազգօգուտ ծառայութիւնները եւ լալազին յայտարարելով թէ իր օժակից եղբայրն էր, զոր կը կորսնցնէր վաղաժամ¹³:

Խուռն բարձրութիւն մը չըջապատած էր Սեթեան Սրբազանի գազազը, զոր Քահանաներ ուսմամբ դուրս հանեցին Եկեղեցիէն եւ մեծաշուք թափօրով (որուն կ'ընկերանար գիւղին Յոյն Մետրապօլիտը իր Քահանաներով), տարին պտտցուցին Գուգիւնճուքի գլխաւոր պողոտաներուն վրայ եւ ապա բերին զայն աւանդել իւր վերջին Հանգստարանին, զոր յայտնեցի վերեւ:

Սեթեան Սրբազանի մահէն յետոյ, Գուգիւնճուքի Եկեղեցին պաշտօնական Քարողիչ չունեցաւ, եւ 1889—1890 թուականին Խրիմեան Հայրիկ թողլով Ս. Խաչի Քարողչութիւնը, փոխադրուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ, ուր ունէր իր յատուկ ննջարանը թաղական խորհուրդի սրահին կից խոցի մը մէջ: Այդ տեղ եւս զինքը դարմանած եմ ամիսներով կուրծքի վերահաս հիւանդութեան մը առթիւ, որ բարեբախտաբար բուժուեցաւ առանց չար հետեւանքի:

Բժշկութեանս առաջին տարիներուն մէջն էի զեռ, կը բնակէի Իւսկիւտարի Սեւամիէ թաղը, եւ ամէն օր կ'իջնայի Գուգիւնճուք Նորին Սրբազնութիւնը տեսնալու, պատահեցաւ սակայն՝ որ օր մը չի կրցայ երթալ, որով կը գրէր ինձ հետեւեալը, զոր կը պահեմ իբրեւ մասունք.

¹² Մասիս, Թիւ 1404, 3 Յուլիս 1873:
¹³ Այս Եկեղեցականը քսոր գացած է 1843ին, կանաքներու եւ սարաֆներու մէջ ծագած վէճին ժամանակ Էսնաֆներու (արհեստաւոր) կողմը բռնած ըլլալուն համար, կը գրէ Մասիս, 3 Յուլիս 1873:

Մեծ Տօբառ Վ. Թորգոմեան
Երևան

Սիրելի Տօբառ

Այսօր ժամը հինգէն մինչեւ վեց Ձեր այցելութեան կը սպասեմ. եթէ աւելի կանուխ գալու լինիք շատ շնորհակալ կը լինիմ:

1890 Դեկտ. 12
Գուգիւնճուք
Աղօթարար
Հայրիկ

Ինչպէս գիտենք, Խրիմեան Հայրիկ 1891ին Գուգիւնճուքէն Երուսաղէմ դնաց Թուրք կառավարութեան ստիպումին վրայ եւ հոնկէ ալ՝ 1893 Օգոստոսին ուղեւորեցաւ Էջմիածին՝ իբրեւ ամենայն Հայոց ազգընտիր կաթողիկոս:

* * *

Մեծանուն բժիշկ Տօբթ. Ստեփան բաշա Ասլանեան երկար տարիներ բնակած է Գուգիւնճուք եւ Եկեղեցւոյն թաղական խորհուրդին Ատենապետութիւնը վարած: Սա մեռնելէն առաջ՝ 1901ին, ինձմէ ու սնարը հսկող ուրիշ բժիշկներէ խնդրեց, որ իր մարմինը Գուգիւնճուքի Եկեղեցւոյն պարտէզը թաղել տայինք, բայց Ազգային Իշխանութիւնը անոր փառաւոր Դամբարան մը պատրաստեց Շիրչիի Ազգ. Գերեզմանատունը, ուր կը հանգչի նա իւր գործիչ ընկեր-արուեստակիցներուն մօտ. Տօբթ. Մէրվիչէնէ եւ Տօբթ. Ռուսինեանէ ո՛չ շատ հեռի:

* * *

Գուգիւնճուքի Եկեղեցւոյն պարտէզին մէջ՝ Սեթեան Սրբազանի շիրմին դէմը կայ Աղբիւր մը, զոր 1910ին շինել տուած է Գ. Մալխասեան, ինչպէս գրած եմ Հայ բժշկական Արձանագրարանութեանս մէջ¹⁴:

Այս գիւղին զառ ի վերին վրայ տունօք կար ազգային վարժարան մը, բաւական համբաւաւոր, ուր թատերական ներկայացումներ ալ երբեմն տեղի կ'ունենային Սիւսի ճարտար դերասանապետին առաջնորդութեամբ:

(Շարունակելի:) ԴԿՏ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

¹⁴ Հր. Վենետիկ, 1931, էջ 189: